

ГРАМАТИКА

УДК 81'367.32

Я. В. Андрейко

ЗАСОБИ ВИОКРЕМЛЕННЯ ОБ'ЄКТА В ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

У статті проаналізовано засоби ідентифікування певного об'єкта в художньому тексті, які можуть бути репрезентовані як на рівні простого й складного речень, так і в межах тексту. Окреслено такі основні складники реалізації процесу ідентифікації, як намір адресанта і потреба адресата у виокремленні об'єкта. Відповідно до наміру виокремити певний об'єкт і здатності це здійснити класифікуємо конструкції за ступенем завершеності процесу ідентифікації, яку поділяємо на завершену (адресат недовозначно ідентифікує об'єкт) і незавершену, яка може бути успішною або неуспішною через бажання / небажання та спроможність / неспроможність адресанта надати необхідні ознаки для виокремлення певного об'єкта.

Ключові слова: *монолігичне мовлення, діалогічне мовлення, певний об'єкт, намір адресанта, потреба адресата.*

Andreiکو Ya. V. The Methods of the Object Separating in a Literary Text. *The article describes the means of identifying a particular object in a literary text. The purpose of the article is to study the linguistic means to identify the object in dialogue and monologue speech. To achieve this aim of the work it is necessary to find out the following tasks: to explore the meaning of the concepts of the addresser's intention and the addressee's need to determine the specific object, to characterize the types of speech and describe the means of their implementation. The use of structures with the relation of identification allows to distinguish such the addresser's intentions as informative (the statement of declarative sentences of the real or unreal fact, the transmission of messages by the speaker); interrogative (forms a cognitive process-search, implements the addresser's gnoseology need to fill the information gaps in knowledge), interactive (focuses on installation, activation and initiation of contact between the participants of a communicative act). According to the addresser's intention and the addressee's need the structures with the relation of identification are divided into completed, in which the addressee clearly identifies the object, and uncompleted, which can be successful or unsuccessful.*

Key words: *monologue speech, dialogical speech, the object, the addresser's intention, the addressee's need.*

Центральне місце в сучасній лінгвістиці посідає проблема вивчення мови через визначення різних наукових принципів, підходів, напрямів. Це спричиняє інтерес до конкретних виявів мовної діяльності. Увага науковців зосереджена на комплексному підході до вивчення синтаксичних одиниць із урахуванням структурно-семантичного, комунікативного та прагматичного рівнів, що дає змогу вивчати змістовне наповнення реченьних актів. У зв'язку з цим особливої ваги набуває вивчення структурно-семантичних відношень, які реалізуються в реченнях і тексті. Значний інтерес у цьому напрямі становлять розвідки І. Р. Вихованця, А. П. Грищенко, К. Г. Горденської, Н. В. Гуйванюк, П. С. Дудика, А. П. Загнітка, Л. О. Кадомцевої,

Т. Є. Масицької, М. В. Мірченка, А. К. Мойсієнка, М. Я. Плющ, О. І. Летути, М. І. Степаненка, О. В. Ткач, Р. О. Христіанінової, К. Ф. Шульжука, Т. М. Спільник.

Варто зазначити, що мовленнєва ситуація є тим підґрунтям, на якому не тільки сприймається об'єкт, але й співіснують комуніканти. Інформація не просто спрямована від адресанта до адресата, а звернена до обраного об'єкта думки з певною метою. Наявність у тексті двох видів комунікації – вертикальної (між автором і читачем) і горизонтальної (комунікації між персонажами) [4] – впливає на вибір тієї чи тієї синтаксичної одиниці. Мета розвідки полягає саме в дослідженні мовних засобів для виокремлення об'єкта думки в діалогічному та монологічному мовленні. Для досягнення мети в роботі необхідно з'ясувати такі завдання: розкрити значення понять «інтенція» адресанта і «потреба» адресата для визначення певного об'єкта, характеризувати види мовлення й описати засоби їхньої реалізації.

Об'єкт думки, наближений як до адресанта, так і до адресата, повинен отримати певну ідентифікацію в комунікантив (як одержувачів інформації), залишаючись у межах тієї самої мовленнєвої ситуації. Підкреслимо, що також важливим складником виокремлення об'єкта є інтенція (намір): «адресант – інтенція – текст – адресат – декодування – вплив» [10].

У роботі *інтенцію* розуміємо як «глобальну настанову змісту висловлення, що асоціюється з комунікативним спрямуванням речення, метою висловлювання» [7, с. 453]. Використовування конструкцій із відношенням ідентифікації в мовленні дозволяє виділити такі інтенції [7, с. 453-455]:

1) інформативна інтенція полягає в констатації розповідними реченнями реального або ірреального факту, в передаванні мовцем повідомлень про світ, довкілля, явища, події, які, з одного боку, збагачають тезаурус співрозмовника, доповняють новими знаннями адресата мовлення, а з іншого – показують комунікативну компетентність адресанта, його ерудицію, прагнення довести до відома певну інформацію;

2) питальна інтенція формує когнітивний процес-пошук, реалізує гносеологічну потребу мовця заповнити інформаційні лакуни у знаннях із використанням питальних речень. Успішність залежить від адресата, його компетентності, бажання відповідати на поставлене питання;

3) інтерактивна інтенція спрямована на встановлення, активізацію та ініціювання контакту між учасниками комунікативного акту.

Окрім наміру адресанта ідентифікувати об'єкт, необхідною умовою є і потреба адресата в ідентифікації [9, с. 40]. Виокремити певний об'єкт для адресата, за О. Д. Шмельовим, – означає локалізувати об'єкт, що вперше вводиться в його поле зору, у релевантному денотативному просторі або ідентифікувати об'єкт із раніше йому відомим, інформація про який зберігається у відповідній ділянці пам'яті [9, с. 40]. Перший компонент висловлювання ідентифікації – іменна група, референцію якої необхідно установити, другий компонент – іменна група, референта якої використовують як засіб локалізації в релевантному денотативному просторі референта першого компонента.

Важливо відзначити, що потреба у висловлюваннях ідентифікації постає тоді, коли «попередній акт референції був невдалим і адресант мусить іще раз відтворити цей акт, спираючись на фактично досягнуту або очікувану реакцію адресата (*хто це?, який він?, про кого говориши?*), щоб додатковими визначеннями полегшити слухачеві шлях до знаходження референта» [2, с. 457], як-от:

— *Як прізвище?*

— *Семашко... Мирон Семашко.*

— *Що? — Юрась повернувся до Многогрішного, який ствердно кивнув головою. — Той самий Семашко? Запорозький козак? (В. Малик).*

Однак за цих умов адресант повинен не тільки передати адресатові інформацію, але й водночас вплинути на нього для того, щоб інформація була сприйнята згідно з його задумом. Отже, добираючи мовний матеріал, необхідно орієнтуватися на конкретного адресата / реципієнта. Така діяльність передбачає наявність певної мети. Адресант апелює до відповідної частини ідентифікаційного знання адресата для того, щоб допомогти визначити, якому з об'єктів належить у цьому висловленні інформація [6]. Тому також важливим для розуміння є потреба адресата у визначенні об'єкта ідентифікації, напр.: *Я odkриваю вії і згадую: ... воістину моя мати — втілений прообраз тієї надзвичайної Марії, що стоїть на гранях невідомих віків (М. Хвильовий) (намір мовця виділити певний об'єкт);*

— *А де ж Самійло Кішка подівся?*

— *Який Самійло? — здивовано спитав Нікітін.*

Той, що вивів вас із неволі! (А. Кашченко) (потреба адресанта у виділенні певного об'єкта).

У монологічному мовленні вибір засобів відношення ідентифікації зумовлений ідіостилем автора. Найважливішою ознакою монологу є «однобічний характер висловлювання, не розрахований на негайну репліку співбесідника», тобто пасивність адресата / реципієнта [1, с. 71]. Досить показовим щодо виокремлення певного об'єкта для реципієнта є розташування підрядної частини в постпозиції до головної частини, як-от: *І навіть коли голодувала [Єлька] під час окупації, в горі й нестатках була, чомусь не роки благополуччя згадувались їй, а вночі пробувала все віднайти в небі оту зірку, що їй студент колись на день народження подарував... (О. Гончар).*

Подекуди спостерігаємо інтерпозицію підрядної частини щодо вказівного займенника й опорного слова. Таке розташування складників ідентифікаційного блоку дозволяє акцентувати увагу на одному з об'єктів, напр.: *Зрозуміла — порятунку нема. Підвелась майже нарівні з ним, журна, рішуча, гнівна. У плісовому жакеті, в здоровенних, мабуть, отих, що для чоловіка виміняла, черевиках, у вовняних панчохах, була втіленням сили й непокори (М. Чернявський); Це велика заповідь і повна глибокого змісту, і хто не розуміє її, той ніколи не зрозуміє ні мовчазної мови очей начальника, ні блиску шовків на плечах його вірної подруги, ні тямного змісту цифр на останнім, що він підписав, папері (І. Сенченко); Світло у вікно низьке зимове сонце, освітлювало одну-єдину, яка залишилась цілою, шибку (Ю. Мушкетик).*

Виділення певного об'єкта відбувається внаслідок постпозиції вказівного займенника до означуваного слова, тобто інверсії, як-от: *Дівка та на видноті, до якої жєнихи сватаються, а не та, що сама за поли хапає* (М. Зарудний); *Кукурудзу ту, що для худоби залишили, почали красти, то тепер там діда Вігона поставили з рушницею* (М. Зарудний); *А як він трудився, як робив! Днює в полі, ночеє в полі, хліб он який вродив, пшеницею все поналивали, навіть курган отой, де степ панський був, і туди зерна налили* (О. Гончар); *Скажи, Петрусю, льотчик той, що катапультувався ... це був ти?* (О. Гончар); *Онде-о дуб той, що «стогне ночами», по котрому чорт верхову їзду вправляє* (У. Самчук).

Додаткового значення виокремлення вносять видільні частки та прислівники: *Хлопці, особливо ті, що з клунками вже, заметушилися, почали одразу тиснути до трибуни, ніби й справді боялися прогавити отой запис* (М. Чернявський).

Для того, щоб у реципієнта склалося правильне враження про кого йдеться, необхідно розкрити певний об'єкт з усіх боків. Саме з метою його виокремлення автор використовує складні й ускладнені речення, напр.: *З горба їй видно все подвір'я, як на долоні: хату, хлів, пасіку, та Орісі того не потрібно, вона вперто шастає очима по всіх закутках, але того, кого воліють її очі, кого бажає розтровожене серце, немає – один Йонька сидить навколішки перед дровитнею в облзлій шапці та латаному піджаку, січе хмиз сокирою* (Г. Тютюнник).

Діалогічне мовлення передбачає наявність адресанта й адресата, об'єднаних мовним ланцюгом у формі питання-відповідь чи іншим оцінюванням об'єкта дійсності. Така оцінка, ураховуючи ідентифікацію об'єкта, спрямована на його розуміння й створення спільної думки про нього.

Із позиції адресата для вибору необхідного об'єкта з-поміж наявних, тобто потреби виокремлення, в українській граматиці використовують з'ясувальні питальні речення [3]. Неодмінним засобом організації таких конструкцій є питальні займенники *хто, який, котрий*, як-от: *Така рабська доля, – повторив у думці Арсен. – Але чому? Чому я мушу бути рабом? Чому повинен день і ніч, літо й зиму, рік у рік працювати, як віл, на того клятого товстуна-багатія, якого до цього часу не знав і знати б не хотів?.. Хто в цьому винен? Чорнобай? Степові розбійники-людолови? Я сам? А може, Сірко, що випровадив у дорогу? і що таке доля?..* (В. Малик). Відповідь можна оформити прямою вказівкою на певний об'єкт жестом, а на письмі різними типами простих і складних речень, але основною умовою є наявність потенційних ідентифікаторів, що становлять необмежену кількість «сутностей», збережених у «моделях світу» комунікантів [8].

Розглянемо такий приклад:

– *Чи знаєш? Тут у нас є Мишко.*

– *Як Мишко? Який?* – *здивувалась Наталка.*

– *Наш. Той самий. Калиниченко* (У. Самчук). У контексті йдеться про особу чоловічої статі на ім'я Мишко: *Тут у нас є Мишко* (принцип 1). Ім'я Мишко – поширене в Україні (принцип 2). Наступне речення – *Який?* [Мишко] – є ідентифікаційним питанням, оскільки передбачає наявність альтернативи.

Із комунікативного боку виражає потребу адресата ідентифікувати особу. Відповідь (як намір адресанта в її виокремленні) оформлена простими неповними реченнями, які виділяють особу за такими ідентифікаторами:

- 1) присвійний займенник *Наш*;
- 2) указівні частки *Той самий* свідчать про те, що суб'єкт уже згадано раніше і він відомий співрозмовникам;
- 3) прізвище *Калиниченко* конкретизує особу.

Аналіз фактичного матеріалу показав, що під час діалогу найчастіше об'єкт виокремлюють за допомогою простих неповних речень. Особливостями діалогічного мовлення є поєднання таких вимог, як намір адресанта ідентифікувати одиничний предмет і здатності це здійснити. Виходячи з цього, доцільно стверджувати про завершену і незавершену ідентифікацію. За нашими спостереженнями незавершена ідентифікація своєю чергою поділяється на успішну і неуспішну.

Завершена ідентифікація – це така, за якої об'єкт недвозначно ідентифікується для слухача [5], напр.:

– *Схаменися, Томашику. Час спати, – умовляє його стара, – вдосвіта треба ж вставати: не виспимось.*

– *Виспимось, – бадьоро відповідає Томаш. – От тільки трішечки засиплю. Чим я не мірошник! Домелю! Ще й, як той Антін, поховаю Мертвяка з усіма панамі.*

– *Який Антін? – питає стара.*

– *А той, що рибалка розказував (З. Тулуб). У прикладі для виділення особи Томаш спирається на інформацію, відому старій. Варто зазначити, що підрядна частина відображає фонові знання як мовця, так і адресанта. Якщо ж мовець не впевнений у збігові власних знань із відомою адресанту інформацією, то з метою завершеності ідентифікації він розкриває об'єкт із різних боків, як-от: *Підскочила Юхимова Ганна, та сама, що воли та корови має, та, що двома решетами нараз висіває (У. Самчук).**

Проте не завжди об'єкт може бути однозначно визначеним для слухача, тоді ідентифікація є незавершеною. Приклад незавершеної ідентифікації репрезентує такий зразок:

– *Ти не впізнаєш мене, Йване?*

Сірко заперечно похитав головою, ніби сліпий міг те побачити. На незавершену ідентифікацію вказує відповідь Сірка:

– *Ні, не впізнаю.*

Однак Сом спирається на досвід співрозмовника, навіюючи в нього спогади минулих років:

– *Воно й правда, ми з тобою свиней разом не пасли... Та все ж, коли пошклубаєшся у своїй пам'яті, пригадаєш козака Данила Сому...*

– *Чекай!.. Невже це ти той Сом, що під Берестечком приніс Хмельницькому звістку про зраду татар?*

– *Атож... Справді, то був я, проклятий... (В. Малик). В аналізованій частині прикладу ідентифікація об'єкта відбувається за допомогою таких складників:*

1) вживання власної назви – *Данило Сом*;
2) використання ідентифікаційного блока питальної семантики і частки *невже*, яка передає певний сумнів адресанта щодо правильності впізнання особи;

3) стверджувальна відповідь, що є показником успішної завершеної ідентифікації.

Якщо адресант не може надати необхідних ознак для виділення об'єкта, то незавершена ідентифікація є неуспішною, напр.:

— *Ти їх запам'ятав?!*

— *Ні... Тільки здається, той,... що з обушком... схожий на тих, що тоді... верблюдів привели...*

— *Печеніг?!*

— *Хто зна... Мені так здалось...* (Ю. Логвин). Останні речення (*Хто зна... Мені так здалось...*) передають неспроможність або небажання мовця надати необхідні ознаки для впізнання певного печеніга.

Отже, у художньому тексті вибір певної синтаксичної одиниці для виокремлення об'єкта думки залежить від використання мовних засобів у контексті діалогічного та монологічного мовлення. В умовах монологічного мовлення висловлювання не передбачає зворотної репліки співбесідника, адресат пасивний. Тому потрібно розкрити певний об'єкт з усіх боків, для чого автор – носій ідіостилю – використовує складні й ускладнені речення. В умовах діалогічного мовлення кожний акт референції водночас є й актом ідентифікації певного об'єкта, коли лише відповідно до реакції адресата видно, чи задовольнила його отримана від адресанта ідентифікація. Для цього в площині вибору необхідного об'єкта з-поміж наявних в українській граматиці використовують різні типи простих і складних речень із обов'язковою наявністю потенційних ідентифікаторів (наприклад, вказівного займенника, дієслівної зв'язки, підсилювальної частки) або конкретних (власна назва). У подальших розвідках варто звернути увагу на значення фонових знань для виокремлення певного об'єкта.

ЛІТЕРАТУРА:

1. **Бацевич Ф. С.** Основи комунікативної лінгвістики: підручник. Київ: Видавничий центр «Академія», 2004. 344 с. 2. **Вайс Д.** Высказывание тождества в русском языке: опыт их отграничения от высказываний других типов. *Новое в зарубежной лингвистике*: сборник статей / за ред. Т. В. Бульгиной и А. Е. Кибрик. Москва: Прогресс, Вып. 15. 1985. С. 434–463. 3. **Вихованець І. Р.** Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ: Либідь, 1993. 368 с. 4. **Заболотська О. О.** Типологія комунікативних інтенцій. *Мова-література-мистецтво*: матеріали міжнар. наук. конференції (КНЛУ, 25-27 вересня 2014 р.). Київ: Вид. центр КНЛУ, 2014. С. 55–56. 5. **Серл Р. Дж.** Референція как речевой акт. *Новое в зарубежной лингвистике. Логика и лингвистика (Проблемы референции)*: сборник статей / состав. Н. Д. Арутюнова. Москва: Радуга, 1982. Вып. 13. Лингвистика текста. С. 179–203. 6. **Стросон П. Ф.** Идентифицирующая референция и истинное значение. *Новое в зарубежной лингвистике*: сборник статей / ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Прогресс, 1982. Вып. 13. С. 109–133. 7. **Шабат-Савка С. Т.** Дискурс як релевантний спосіб втілення комунікативних інтенцій. *Studia linguistica*. Київ:

Київський університет, 2011. Вип. 5. С. 451–457. 8. **Шатуновский И. Б.** Тожество и его виды. *Тожество и подобие: сравнение и идентификация. Пробл. группа «Логич. анализ языка»*: сборник статей / ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1990. С. 52–67. 9. **Шмелёв А. Д.** Парадоксы идентификации. *Тожество и подобие: сравнение и идентификация. Пробл. группа «Логич. анализ языка»*: сборник статей / ред. Н. Д. Арутюнова. Москва: Наука, 1990. С. 33–51. 10. **Bu.mann H.** *Lexikon der Sprachwissenschaft*. Stuttgart: Ktuner, 2002. 783 S.

Андрейко Яна Вячеславівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри педагогіки, філософії та мовної підготовки, Харківська медична академія післядипломної освіти, вул. Амосова, 58, м. Харків, Україна.

Tel.: +38-0630509558

E-mail: mas_yana@ukr.net

<http://orcid.org/0000-0002-5449-6385>

Andreiko Yana Viacheslavivna – Ph.D in Philology, Senior lecturer at the Department of Pedagogics, Philosophy and Language Training, Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education, Amosova Str., 58, Kharkiv, Ukraine.